

УДК 81'367.322

ББК 81.2

ПРАГМАТИКА МЕТАКОМУНІКАТИВНИХ ПИТАНЬ: ЕМОТІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

ГНЕЗДІЛОВА Я. В.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена вивченню метакомунікативних питань порівняно з комунікативними і встановленню їхніх диференційних ознак. Особлива увага приділяється виявленню основних видів метакомунікативних питань та їх функціонуванню в емоційно-забарвленому мовленні. Підкреслюється відмінність уживання метакомунікативних питань у відносно нейтральних та маргінальних емоційно-забарвлених дискурсах.

Ключові слова: комунікативні питання, метакомунікативні питання, емоційно-забарвлене мовлення.

This research deals with the study of metacommunicative questions in comparison with communicative ones and their main differential features are established. A special attention is drawn to distinguishing main types of metacommunicative questions and their functioning in emotionally-coloured speech. The difference in use of metacommunicative questions in relatively neutral and marginal emotionally-coloured types of discourse is underlined.

Key words: communicative questions, metacommunicative questions, emotionally-coloured speech.

Прагматика питальних висловлювань – одних з найпоширеніших типів мовленнєвих актів – вже не одне десятиліття привертає увагу дослідників [2; 8; 13 та ін.]. Це пояснюється тим, що вони далеко не завжди вживаються у своєму прямому значенні. Так, Т. Д. Чхетіані у рамках теорії фатичної метакомунікації виділила комунікативні та метакомунікативні питання [16, с. 100–102]. Комунікативні питання спрямовані на ліквідацію інформаційного дефіциту, тобто на запит інформації, якої бракує мовцю. Вони представлені різними підтипами загальних, спеціальних та альтернативних питань. Метакомунікативні питання виражають непряме спонукання до підтримання мовленнєвого контакту шляхом активізації реактивної діяльності співбесідника, яка проявляється, зокрема, через пильну увагу слухача до мовлення мовця [див. 5; 16, с. 100]. Будучи соціативно значущими, вони не передбачають отримання інформації, якої бракує, або підтвердження / заперечення своєму судженню.

Описаний підхід, як показала практика, виявився досить вдалим і знайшов своїх послідовників, зокрема, актуальним є аналіз формальних і неформальних метакомунікативних питань у рамках тієї ж теорії фатичної метакомунікації [5] чи кооперативних і некооперативних метакомунікативних питань, які слугують для регулювання та / або характеристики мовленнєвої діяльності мовця / співбесідника [1].

Метою статті є виявлення прагматичної спрямованості метакомунікативних питань в емотіологічному аспекті.

Завдання:

- описати специфіку вживання метакомунікативних питань в емоційно-забарвленому мовленні залежно від ступеня підготовленості дискурсу;
- порівняти вживання метакомунікативних питань у відносно нейтральних і маргінальних емоційно-забарвлених дискурсах;
- порівняти вживання метакомунікативних питань в емоційному та емотивному дискурсах.

При цьому гіпотеза дослідження полягає в тому, що вживання метакомунікативних питань у дискурсах, які носять більш-менш нейтральний характер, відрізняється від їх уживання в маргінальних емоційно-забарвлених дискурсах, тобто, в **емоційних дискурсах**, в яких акцент

робиться на спонтанному вираженні мовцем власних емоційних переживань, та **емотивних дискурсах**, метою яких є викликати у слухача необхідний мовцю емоційний настрій [3]. Ми також припускаємо, що метакомунікативні питання є типовими в “нейтральних” дискурсах, що підтверджується їх різновидовою класифікацією [1; 5; 16, с. 100–111]; певні їх види є типовими в емотивних дискурсах, соціативна значущість яких передбачає вживання різних метакомунікативних засобів мовлення, та нетиповими в емоційних дискурсах, для яких характерним є вживання саме комунікативних питань, емоційність яких виявляється в зацікавленому запиті інформації [7, с. 137] з метою домогтися від адресата відповіді [18, с. 127].

Метакомунікативні питання впливають на перебіг діалогу і можуть регулювати мовленнєву діяльність як мовця, так і співбесідника [1, с. 52]. Так, на стадії контактовстановлення вони формують соціальну, міжособистісну і тематичну платформу інтеракції, визначають емоційну тональність діалогічного дискурсу, а на стадії завершення мовленнєвого контакту вживаються з метою регулювання емоційного та емоційно-етикетного стану, пом’якшення моральної шкоди, яка завдається фактом розлуки, зміцнення доброзичливих стосунків або встановлення нових можливих контактів після розлуки, тобто з метою створення плацдарму для подальших контактів.

На противагу сказаному, завданням метакомунікативних питань у маргінальних емоційно-зabarвлених дискурсах (як емоційних, так і емотивних [3]) є вплив на емоційний стан адресата, маніпуляція його настроєм, спонукання його до однакової з мовцем оцінки фактів, увага на кульмінаційних місцях виступу через створення інтриги та зацікавленості. Це, насамперед, риторичні та рефлексивні питання. Розглянемо їх детальніше.

Риторичні питання є загальновідомим способом вираження емоційності, яка проявляється в питанні в цілому, адже емоційне значення пронизує всю його структуру. З огляду на взаємодію їх семантики та структури вони є емоційними ствердженнями або запереченнями, тобто будучи стверджувальними за будовою, вони мають заперечне значення, і, навпаки, якщо за будовою вони є заперечними, то за значенням – позитивно-стверджувальними [6, с. 6; 16, с. 106–107].

Риторичні питання широко досліджувалися в мовознавстві у різних аспектах, а саме: у психолого-аксіологічному [11, с. 93], функціонально-прагматичному [6; 7, с. 136; 12, с. 221–223; 16, с. 102–107], структурно-семантичному [14, с. 94], емотіологічному [10, с. 89; 15]. Ми розглядаємо функціонування риторичних питань в емотіологічному аспекті, оскільки, по-перше, результат уживання риторичного питання – сильна експресія, вплив на адресата, створення ефекту напруження та передача емоційного спектру значень. По-друге, вони повідомляють про певний факт, подію, відношення, не потребуючи запити нової інформації [9, с. 163; 19, р. 42].

В емоційному дискурсі риторичні питання набувають переважно іронічно-саркастичного характеру і свідчать про обурення, роздратування, прикрість тощо. Вони функціонують як засіб привернення уваги співрозмовника до своїх переживань, почуттів, бажань [9, с. 163], мовленнєвої атаки або насміху. Особливим емоційним засобом є вживання низки риторичних питань. Емоційність такого комплексу посилюється складністю будови риторичних питань через вживання ввідної структури *Do you know / mean / think / suppose / understand / want to know...?* як підготовчого етапу до викладу основної думки повідомлення. Залежна частина, що виражається підрядним додатковим реченням, розкриває ввідну, пояснюючи причину емоційного вибуху мовця, повідомляючи про його почуття, наприклад:

“You sound almost righteous when you talk about it.”

“I find it hard to be really ashamed. When I met Maria I thought I was never going to see you again. Do you know what it's like to be scared right down to the bottom of your guts? Do you know what it's like to be sure beyond the shadow of a doubt that you'll be killed on the next jump, or the jump after it? And do you know what it's like to be half afraid of yourself, to know in your heart that the last man you killed was killed with pleasure? Do you know how the corpse grins? When you see enough of that grin, everything decent in the world seems a joke” [25, p. 277–278].

Том уживає цілу низку риторичних питань, однак він не шукає відповіді, оскільки знає, що його дружина нічого з перерахованого ним не бачила. З одного боку, він іронізує, з іншого, – виникнення цих риторичних питань спричинюється його безпорадністю та відчаєм: він не може їй пояснити зараз, у мирний час, свою зраду під час війни.

Риторичні питання є типовими структурами **емотивного дискурсу**, оскільки, акцентуючи на певному моменті, вони змушують адресата задуматися над порушеною в них проблемою, направляють його думки в необхідному для мовця руслі та створюють враження його участі у розмові.

Широке застосування адресантом одного чи кількох риторичних питань (87,09 %) серед інших типів питальних речень пояснюється тим, що через них він надає експресивної виділеності певним фрагментам дискурсу. Як правило, мовець апелює до моральних цінностей, які притаманні певній аудиторії, наприклад:

One cannot account for the vicissitudes of life which bring such heavy burdens to the shoulders of little children so ill-fitted to carry them. One can but acknowledge their all too frequent existence and then decide to mitigate them to the full extent of our ability to do so. In the establishment of this home we make a real effort toward that end.

And this home has an inspirational value for us, too. Does it not make us realize more completely than ever our own good fortune? Does it not also provide us with an opportunity to exemplify our own precepts of Christianity? That is a value for us which should not be overlooked [26, p. 142].

У цьому прикладі представлена частина виступу, присвяченого відкриттю будинку для знедолених дітей. Промовець говорить про те, що їм нелегко. Через риторичні питання він звертається до почуття обов'язку слухачів, закликаючи втілити християнські заповіді тих, кому пощастило в житті більше.

Мовець сам дає відповідь на риторичне питання з метою додаткового підсилення сказаного, хоч традиційно риторичні питання не передбачають відповіді з жодного боку. Вживання єдності “питання-відповідь” в монологічному мовленні створює ілюзію живої розмови з адресатом і розкриває хід думок адресанта [4, с. 90–91]. Через риторичне питання з відповіддю створюється подвійне виділення значимості думки мовця та її експресивності: риторичне питання підсилює виразність висловлення, привертаючи увагу партнера; відповідь є своєрідним продовженням риторичного питання та його розширенням, направляючи думки адресата в необхідне для мовця русло. Проілюструємо сказане на прикладі дискурсу-привітання на зустрічі вчених:

I would like to spend just a moment, if I may, on people. I mentioned earlier that we always talk about people, but have you ever noticed they are always fourth on a list of four or five? I mean, they are never first! And yet, if the people do not really accept these systems that we have developed, then these systems are not going to work [23].

Емоційність цього фрагмента створюється комплексом “риторичне питання – відповідь”, де питання наголошує на місці, яке займають люди у списку інших речей, а відповідь, експресивність якої підкреслюється окличною інтонацією, додатково акцентує на тому, що вони ніколи не бувають першими.

Зазначені риторичні питання в емотивному дискурсі граматично можуть бути представлені у вигляді післязворотних питань, які складаються з двох частин: вступна – у більшості випадків представлена дієприслівниковим зворотом, а головна частина містить питання. Таким чином, створюється зворотній порядок у послідовності компонентів такого питального речення, унаслідок чого сприйняття питання проходить також нібито “з кінця”. Ввідна частина розкриває причину виникнення проблеми, сформульованої у питанні, тобто вона готує слухача до сприйняття питання, чим створює емоційно напружену ситуацію; безпосередньо питання розвиває її, вказуючи на проблему. Післязворотні питання, з одного боку, знімають категоричність твердження, пом'якшуючи його; з іншого, – виступають структурно сильним експресивним засобом, наприклад: *We have scenery unsurpassed in the entire state; excellent*

fishing facilities; splendid basing; an invigorating climate; and an altitude that provides almost a specific cure for hey fever! With all these natural advantages, why is it that we do not secure that volume of "repeat business" that seems to me to be so important? [26, p. 204].

У цьому фрагменті мовець використовує післязворотне питання, підсилюючи емоційність. Ввідна частина (*With all these natural advantages*) наголошує на перевагах, про які йшлося вище, підсилюючи ефект власне питання та відповідно акцентуючи на головній проблемі: туристи до них не повертаються.

Рефлексивні питання на відміну від риторичних характеризуються відсутністю спільних для мовця і слухача прагматичних пресупозицій. Вони є питаннями мовця, адресованими самому собі, оскільки тільки він може знати відповідь на них [див. 16, с. 111; 17]. Іншими словами, слухачам відповідь на рефлексивне питання невідома, тоді як на риторичне – вона відома обом співбесідникам. Особливістю рефлексивних питань в емоційному дискурсі є те, що вони вживаються у момент, коли мовець прагне привернути до себе увагу, використовуючи для цього факти, які відомі йому та невідомі адресату, наприклад:

"You've been coming every night to the reja and you never come near me? 1 Oh, how cruel! I've done everything in the world for you. Do you think I loved Pepe Santy? 2 I endured his blows so that I could give you bread; and I killed him when he beat you. Oh, God, I only lived for you. But for the thought of you I would have died rather than suffer those years of prison" [24, p. 393].

Інвертоване питання (1) передає потрясіння матері: несподівано для себе вона зрозуміла, що її син щовечора приходив до її будинку на побачення і жодного разу не зайшов до неї. Небажання вірити у своє відкриття та миттєвий шок проявляються у перепиті. Рефлексивне питання (2) не спрямоване на запит інформації, бо ніхто крім неї не знає, чи любила вона свого колишнього коханця, чи ні.

Рефлексивні питання в емотивному дискурсі готують слухача до сприйняття рематичної частини повідомлення, апелюючи до зацікавленості слухача, інтригуючи його. Рематична частина повідомлення подається у відповіді. Вона є експланаторною, оскільки мовець пояснює свої дії, думки чи почуття та, головне, причину, за якої він бажає детально зупинитися на зазначеному в питанні моменті. Відповідно, виділення закладеної в цих питаннях інформації підкреслює її важливість для автора повідомлення, наприклад:

So why on the night of something as wonderful and momentous as graduation, would I discuss some of the world's darkest hours? Simple, it is today, in this spot we sit that we begin to wage another war. Not a war with guns and swords, or bulldozers and fires. No, together our generation is donning the armor to fight a war for civilization. Because it is by making choices today and tomorrow, it is through teaching the people how to think for themselves, and learning what really happened that keeps us from being misled by falseness [22].

К. Доллар у своїй промові на випускному вечері вдається до рефлексивного питання, інтригуючи слухачів. Його експресивність створюється за рахунок, по-перше, антитези (*the night of something as wonderful and momentous as graduation [...] some of the world's darkest hours*); по-друге, особливостей самого питання, тобто ніхто крім К. Доллар не може дати на нього відповідь, оскільки ніхто не знає, чому вона в такий день вирішила говорити про найважчі часи світу. Таким чином, воно зосереджує увагу слухачів на інформації, яка подається після питання.

Незалежно від типу питальні речення можуть уживатися комбіновано, утворюючи "питальні угруповання" чи блок питань, що є високоєфективним способом передачі експресивності і створює кульмінацію переважно завчасно підготовленого мовлення. Під "блоком" питань розуміємо послідовне використання кількох питальних речень, принаймні, одне з яких, як правило, є метакомунікативним. Так, виділено два види таких угруповань.

У першому випадку мовець відкриває свій виступ або його смислову частину – абзац – риторичним питанням з метою створити інтригу для адресата, щоб зацікавити його, і закінчує

його риторичним питанням, щоб експресивно узагальнити сказане до цього, спонукаючи адресата задуматися. До прикладу, розглянемо фрагмент дискурсу, представлений випускною промовою “Знання – сила” (*Knowledge is Power*):

How about knowledge of your own language? You tell me that you have passed your examinations in English and that you clearly comprehend the intricacies of grammar? Good, that's splendid and you are to be congratulated! But can you employ this knowledge to influence others? Can you tell a group of people something about your studies in this institution? In short, could you stand before a group of people and deliver "a few words"?

You see, knowledge is power, but it is much more powerful when employed to sway, to influence or to inform more than one person at a time [26, p. 221–222].

Цей текст відкривається і закінчується низкою риторичних питань (див. підкреслення). На початку ці питання інтригують, оскільки вони містять припущення адресата щодо подальшої розвитку думки. Наприкінці риторичні питання підсилюють вплив сказаного на адресата, виступаючи експресивним завершенням думки. Відповіді на ці питання немає, оскільки мовцю та слухачам вона відома: вони можуть виголошувати промови, адже вони цьому навчалися.

У другому випадку мовець може створювати особливо високе емоційне напруження через комбінування різних типів питальних речень з еліптичними, які виступають у ролі ввідних узагальнюючих елементів, надаючи наступним реченням значення уточнення чи експланаторності. Еліптичні питання можуть відокремлюватися від решти питальних речень поясненнями мовця, але за змістом вони пов'язані один з одним, наприклад:

At this point I want to suggest to you a question that should be applied to your self-analysis efforts very frequently. That question is the one word, "Why?" Before you reach – and write down – an answer to any question you may propound, apply this second test, "Why?"

Perhaps you have decided you would like to become a salesman. Then ask yourself, why does such a calling appeal to me? 1 Why have I selected this? 2 Why do I believe that I can become successful in the selling field? 3 It's only a one-word question but it is of tremendous importance to you, and your complete analysis will be much more accurate if it includes answers that have stood the acid test of that searching question, "Why?" [26, p. 225].

Виступаючи перед випускниками школи, відомий бізнесмен уживає метакомунікативні рефлексивні питання (1, 2, 3) з метою змусити аудиторію замислитися. Еліптичне узагальнююче питання *Why?* є кульмінаційною точкою даної частини з огляду на його виділення мовцем. Спеціальні питання пов'язані з еліптичним, оскільки вони пояснюють, чому та в яких випадках останнє є таким важливим.

Для підсумку, представляємо процентне співвідношення метакомунікативних питальних речень в емоційному та емотивному дискурсах на рисунку:

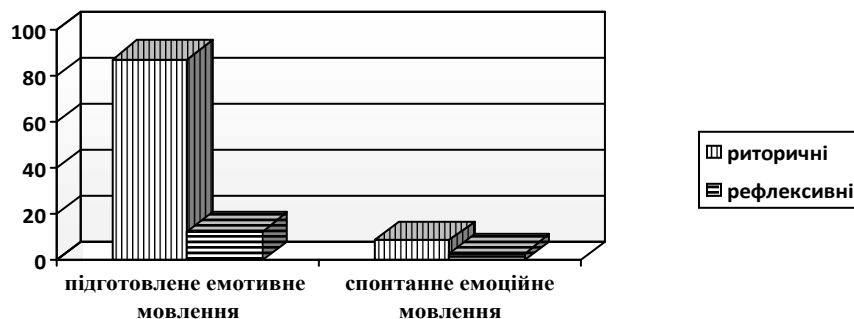

Рис. 1 Співвідношення метакомунікативних питальних речень в емоційному та емотивному дискурсах

Так, найуживанішими в емоційному дискурсі є комунікативні питання (88,18 %), оскільки для нього актуальним є емоційний запит пропозиціонально значущої інформації. Метакомунікативні питання є малочастотними в емоційному дискурсі (11,82 %): риторичні складають 8,87 %, рефлексивні – 2,96 %. Необхідність їх розгляду в емоційному дискурсі була зумовлена специфічністю їх функціонування: вони вживаються винятково з метою вираження емоцій. В емотивному дискурсі на відміну від емоційного вживаються лише метакомунікативні питання як соціативно значущі метакомунікативні висловлення для експресивного виділення певних моментів дискурсу, пов'язаних з технікою його організації, самим процесом мовлення. Таким чином, метакомунікативні питання є типовими стереотипними конструкціями будь-якого діалогічного дискурсу, метою якого є встановлення контакту; вони характерні для підготовленого емотивного монологічного дискурсу, які вживаються як один із засобів маніпуляції емоційним настроєм аудиторії; метакомунікативні питання не властиві високоемоційним спонтанним дискурсам, коли співрозмовники нехтують принципом комунікативного співробітництва [20] та максимами ввічливого спілкування [21, р. 131–139] і зосереджуються на власних емоційних станах.

Перспективи дослідження пов'язані з подальшою розробкою проблем мовленнєвої поведінки комунікантів та мовного впливу на співрозмовника – індивідуального чи масового адресата – й емотіології у плані вивчення мовного вираження емоцій людини у спонтанних і підготовлених мовленнєвих ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарик Е. А. Метакоммуникативные значения вопросов в позиции ответа (на материале белорусских, русских и английских пьес) / Е. А. Бондарик // Вісник Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серія 4. Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – Мінск : Изд-во БДУ, 2011. – № 1. – С. 52–56.
2. Гедз С. Ф. Комунікативно-прагматичні особливості висловлювань з інтерогативним значенням у сучасній англійській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Світлана Федорівна Гедз. – К., 1998. – 159 с.
3. Гнезділова Я. В. Емоційність vs емотивність / Я. В. Гнезділова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія / [гол. ред. А. В. Корольова]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2012. – Т. 15 – № 1. – С. 37–43.
4. Голубева И. В. Опыт создания коллективного речевого портрета (на материале экспрессивного синтаксиса мемуарной прозы) / Ирина Валериевна Голубева. – Таганрог : ТГПУ, 2001. – 265 с.
5. Грабовська І. В. Метакомунікативні питання як складник професійного дискурсу / І. В. Грабовська // Наукові записки Ніжинського державного університету імені М. Гоголя. Серія Філологічні науки. – Ніжин : Вид-во НДУ імені М. Гоголя, 2011. – С. 60–64.
6. Григорьев В. А. Семантико-прагматические функции риторических вопросов во французском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.05 “Романские языки” / В. Ф. Григорьев. – Минск, 1987. – 24 с.
7. Добрунова О. В. Влияние эмоций на синтаксический строй разговорной речи (на материале немецкого языка): дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Ольга Владимировна Добрунова. – М., 1989. – 186 с.
8. Малюга Е. Н. Функционально-прагматические аспекты английских вопросительных предложений / Елена Николаевна Малюга. – М. : МАКС Пресс, 2001. – 296 с.
9. Мелибруда Е. Я. – Ты – Мы : Психологические возможности улучшения общения / Ежи Мелибруда ; [пер. с польск. Е. В. Новикова]. – М. : Прогресс, 1986. – 256 с.
10. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / Микола Васильович Мірченко. – Луцьк : Вежа, 2001. – 340 с.

11. Ольшанская Н. Л. Изучение особенностей разговорной речи в процессе анализа художественного текста / Н. Л. Ольшанская // Теория и практика лингвистического описания разговорной речи. – Горький : Изд-во ГГПИ имени М. Горького, 1982. – С. 90–96.
12. Полянская Л. И. Коммуникативно-прагматические структуры эмоциональной оценки в форме риторических вопросов (на материале английской диалогической речи) / Л. И. Полянская // Вопросы романо-германской и русской филологии (типология, прагматика, грамматика, словообразование). – Пятигорск : ПГИ, 1993. – С. 221–229.
13. Почепцов О. Г. Семантика и прагматика вопросительного предложения (на материале английского языка) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Олег Георгиевич Почепцов. – К., 1979. – 173 с.
14. Рыбакова М. В. Эмоциональность в системе коммуникативных типов предложения (на материале английского языка) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Марина Владимировна Рыбакова. – М., 1985. – 167 с.
15. Сергеева Т. А. Риторические вопросы как эмоциональные высказывания в немецкой диалогической речи : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Т. А. Сергеева. – Пятигорск, 1993. – 15 с.
16. Чхетиани Т. Д. Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Тамара Дмитриевна Чхетиани. – К., 1987. – 203 с.
17. Чхетиани Т. Д. Рефлексивный метакоммуникативный вопрос в функции контактоподдержания / Т. Д. Чхетиани // Прагматическая интерпретация и планирование дискурса. – Пятигорск : ПГПИИЯ, 1991. – С. 100–102.
18. Чхетиани Т. Д. Контактподдерживающая функция метакоммуникативных вопросов / Т. Д. Чхетиани // Высказывание и дискурс в прагмалингвистическом аспекте. – К. : КПИИЯ, 1989. – С. 100–103.
19. Goffman E. Forms of Talk / Erving Goffman. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1983. – 336 p.
20. Grice H. P. Logic and Conversation / H. P. Grice // Syntax and Semantics. – N. Y. : Academic Press, 1975. – P. 41–58.
21. Leech G. N. Principles of Pragmatics / Geoffrey Neil Leech. – London, New York : Longman, 1984. – 250 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

22. Dollar C. Graduation Speech, 2000 [Online] / C. Dollar – Access Mode : <http://www.heraldnet.com/grads/00/>
23. Macdonald A. Welcome Speech [Online] / A. Macdonald – Access Mode : <http://www.bonustree.com/freebies/adzfree.html>.
24. Maugham S. The Mother / S. Maugham // Collected Short Stories. – L. : Pan Books, 1980. – Vol. 1. – P. 382–395.
25. Wilson S. The Man in the Gray Suite / Sloan Wilson. – N. Y. : Dell Publishing, 1966. – 288 p.
26. Wright C. W. Better Speeches for All Occasions / William C. Wright. – N. Y. : Crown Publishers, 1993. – 250 p.

Дата надходження до редакції 20.03.2014